

رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب در حوزه‌ی آبریز دریاچه ارومیه: تحلیلی بر نقش ارزش‌های فرهنگی (فردگرایانه و جمع‌گرایانه)

ناصر ولی‌زاده^۱، مسعود بیژنی^۲ و عنایت عباسی^۳

چکیده

هدف اصلی این پژوهش، تحلیل تأثیر ارزش‌های فرهنگی (فردگرایانه و جمع‌گرایانه) در تبیین رفتار مشارکتی کشاورزان بود که از لحاظ هدف از نوع پژوهش‌های کاربردی و از لحاظ شیوه‌ی تحلیل از نوع پژوهش‌های "توصیفی و علی-رابطه‌ای" است. جامعه‌ی آماری مورد مطالعه، شامل ۲۳۷۵۰ نفر از کشاورزان در جنوب حوزه آبریز دریاچه ارومیه بود که ۳۷۸ نفر از آنها با استفاده از جدول کرجسی و مورگان به عنوان نمونه انتخاب شدند. برای نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای با انتساب متناسب استفاده شد. ابزار پژوهش در این پژوهش، پرسشنامه‌ای بود که روایی آن با استفاده از نظرات متخصصان مورد تأیید قرار گرفت. پایایی پرسشنامه نیز با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ محاسبه گردید و اعتماد پرسشنامه را برای انجام پژوهش قابل قبول ارزیابی کرد ($0.90 \leq \alpha \leq 0.95$). یافته‌های حاصل از تحلیل رگرسیونی نیز حاکی از آن بود که دو متغیر ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه دارای اثر معنی‌داری بر روی رفتار مشارکتی کشاورزان بودند و این دو متغیر توانستند، ۳۲/۵ درصد از تغییرات متغیر رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب را پیش‌بینی کنند. در این راستا، نتایج پژوهش نشان داد که تعاملات کشاورزان با کشاورزان دیگر و به صورت کلی ارزش‌های فرهنگی کشاورزان، در تعیین نوع رفتارهایی که در زمینه حفاظت از منابع آب از خود نشان خواهند داد، تأثیر بسزایی دارد. به عبارتی دیگر، رفتارهای مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب در خلاء اتفاق نمی‌افتد و مطمئناً از شرایط و محیط اجتماعی و نوع روابطی که افراد با افراد دیگر جامعه دارند، تأثیر می‌پذیرد.

واژه‌های کلیدی: رفتار مشارکتی کشاورزان، حفاظت منابع آب، ارزش فردگرایانه، ارزش جمع‌گرایانه.

^۱ دانشجوی دکتری بخش ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه شیراز

^۲ استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس

^۳ استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه

امروزه موضوع مشارکت‌های مردمی، ماهیت آن، ساز و کارهای اجرایی و کیفیت بهره‌گیری از آن، جزئی جدا نشدنی در ادبیات توسعه شده است. ضرورت توجه به این امر از آنجا ناشی گردید که بسیاری از تجربیات گذشته دولت‌ها در مناطق مختلف به‌ویژه در روستاها حاکی از آن بود که عدم دخالت مردم در فرآیند برنامه‌ها موجب شد که مردم به طرح‌های اجرا شده تعلق خاطر نداشته باشند. این مسأله در دراز مدت، زمینه شکست این گونه طرح‌ها را فراهم آورد (حیاتی و همکاران، ۱۳۸۹) مشارکت در مفهوم واقعی خود قادر است که از خود بیگانگی افراد را بکاهد، اعتماد عمومی را بیافزاید، از برخوردها جلوگیری کند، به قوانین معنا دهد، از برنامه‌های سازمانی حمایت کند، دانش محلی را شکوفا نماید، در یادگیری جمعی تأثیر گذارد و فرآیندهای دموکراتیک را در نهادها بطور چشمگیری افزایش دهد (حیاتی و همکاران، ۱۳۸۹؛ Salam et al., ۲۰۰۵). از طرف دیگر، مشارکت گسترده‌ی مردم و تغییر در نگرش و رفتار افراد یکی از شناخته‌شده‌ترین لازمه‌های هر برنامه‌ی مدیریت پایدار است. به عبارتی دیگر، مدیریت پایدار و نیز کیفیت محیط‌زیست وابسته به این است که آیا افراد علاقه‌ای به کمک به حفاظت از منابع دارند یا نه. دانستن طرز تفکر مردم، چگونگی ادراک منابع طبیعی از طرف آنها و اینکه دوست دارند که برای حفاظت از محیط‌زیست چه اقداماتی انجام گیرد؛ برای حل مسائل و بحران‌های محیط‌زیستی ضروری به نظر می‌رسد (Katuwal, ۲۰۱۲).

در این میان، آب یکی از منابع طبیعی اساسی است که برای مصارف گوناگون نظیر آبیاری در کشاورزی، آشامیدن، شستشو و نظافت مورد نیاز است (al., ۲۰۱۲; Fielding et al., ۲۰۱۴; Adams, ۲۰۱۴). همچنین، این منبع برای عملکرد طبیعی اکوسیستم مورد نیاز است. با این وجود، کمبود این منبع مهم یکی از مهم‌ترین مشکلات محیط‌زیستی قرن بیست‌ویکم می‌باشد (Corral-Verdugo et al., ۲۰۱۴; Adams, ۲۰۰۳). نگاهی به آمار و ارقام مربوط به میزان بارندگی‌ها و منابع آب‌های زیرزمینی و همچنین تغییرات آب و هوایی در کشور ایران نیز نشان‌دهنده‌ی درگیری کشور با یک بحران آبی و محیط‌زیستی بزرگ است که در صورت عدم مدیریت این بحران، آسیب‌های جبران‌ناپذیری بر کشور وارد خواهد شد. این در حالی است که در میان ابعاد مختلف بحران محیط‌زیستی، "بحران مربوط به دریاچه‌ی ارومیه" نمود ویژه‌ای به خود گرفته است (رمضان پور قوام‌آبادی و سنایی پور، ۱۳۹۲). عوامل زیادی در بروز بحران محیط‌زیستی دریاچه‌ی ارومیه دخیل بوده‌اند؛ اما به اعتقاد بسیاری از کارشناسان، نقش کشاورزی و مصرف بیش از حد آب در این بخش را نمی‌توان در بروز این بحران نادیده گرفت. به عنوان مثال، مجرد آشنا (۱۳۹۲) در پژوهش خود نتیجه می‌گیرد که میزان بارندگی‌ها و نیز آب‌های ورودی به دریاچه‌ی ارومیه در تمام سال‌ها از مقدار نیاز دریاچه‌ی ارومیه بیشتر بوده است و این بخش کشاورزی است که با مصرف نزدیک به ۹۰ درصد از این آب‌ها، نقش مهمی در خشک شدن دریاچه داشته است. با توجه به این‌که بیشتر طرح‌های فنی و اقتصادی کلان نیز برای احیای دریاچه موفقیت چندانی به دنبال نداشته است؛ در این راستا، در سال‌های گذشته توجه مسئولان به ابعاد اجتماعی راه حل جویی برای نجات دریاچه‌ی ارومیه معطوف شده است و مشارکت کشاورزان در حفاظت از منابع آب از همین منظر، مورد توجه قرار گرفته و دارای اهمیت است.

از طرف دیگر، موضوعات "مشارکت کشاورزان" و "حفاظت از منابع آب" در حوزه آبریز دریاچه ارومیه دو مفهوم به‌هم‌پیوسته و جدانشدنی می‌باشند، در این راستا، وقتی این مفاهیم باهم مورد بحث قرار می‌گیرند، به‌نوعی به رفتارهای تعاملی انسان (کشاورزان) با محیط‌زیست و منابع طبیعی اشاره می‌کنند. این در حالی است که یکی از حوزه‌های علمی مهم که به بررسی رابطه و تعاملات انسان با محیط‌زیست می‌پردازد، حوزه‌ی "روانشناسی محیط‌زیستی" است. لذا، پژوهش حاضر رفتارهای مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب را از منظر روانشناسی محیط‌زیستی مورد توجه قرار داده است و بر آن است تا توانایی برخی از متغیرهای روانشناسی را در تبیین رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب مورد بررسی قرار دهد. ادبیات مرتبط موجود در این زمینه در "روانشناسی محیط‌زیستی" نشان می‌دهد که دستیابی به تغییرات رفتاری در ارتباط با محیط‌زیست، در ابتدا نیازمند ایجاد تغییر در نگرش‌ها و ارزش‌های افراد نسبت به آن است، چرا که مطالعات تجربی در این زمینه نشان‌دهنده‌ی آن است که افراد با نگرش و ارزش‌های محیط‌زیستی مثبت احتمالاً رفتارهای زیست‌محیط‌گرایانه بیشتری از خود نشان خواهند داد (Halpenny, ۲۰۰۶). ارزش اشاره به "به تعلق خاطر و اهمیتی که افراد به محیط‌زیست، هم‌نوعان و خودشان در رفتارهایشان می‌دهند" دارد. (Stern, ۲۰۰۰). بنابراین، درک ارزش‌ها هدف اصلی بسیاری از پژوهشگران در دستیابی به بینش‌های جدید در راستای کمک به پژوهش‌ها در زمینه رفتارهای محیط‌زیستی است (حقیقتیان، ۱۳۹۳).

این در حالی است که نگرش نسبت به طبیعت و محیط‌زیست با توجه به دو دیدگاه کلی مورد بحث قرار گرفته که از آن‌ها به "رویکرد منطقی" و "رویکرد اخلاقی" یاد می‌شود (ولی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴). پیش‌فرض رویکرد منطقی این است که رفتار انسان به‌عنوان یک موقعیت انتخاب منطقی است. اما در مقابل آن، پیش‌فرض رویکرد اخلاقی، رفتار انسان را با توجه به یک دید اخلاقی مورد توجه قرار می‌دهد (Stern, ۲۰۰۰). به عبارتی دیگر، رویکرد منطقی فرض می‌کند که افراد به صورت ارادی عمل می‌کنند؛ در حالی که رویکرد اخلاقی انگیزه‌های اخلاقی را در تصمیم‌گیری انسان مورد توجه قرار می‌دهد. یا بر اساس گفته‌های آیزن و فیش‌بین (Azjen & Fishbein, ۱۹۸۰)، رویکرد انتخاب منطقی بر این پیش‌فرض استوار است که "مردم در نهایت به صورت منطقی عمل می‌کنند"؛ زیرا "از اطلاعات در دسترس خود استفاده منطقی می‌کنند" و "به وسیله‌ی انگیزه‌های ناخودآگاه یا امیال مافوق‌غریزی" کنترل نمی‌شوند و رفتار آن‌ها بدون تفکر نمی‌باشد. هر کدام از این رویکردها دارای محدودیت‌هایی نیز می‌باشند. به عنوان مثال، مهم‌ترین محدودیت رویکرد منطقی این است که "شناخت‌های انسان همیشه منطقی نیستند". زیرا، رفتارهای محیط‌زیستی اغلب به عنوان موقعیت‌های اخلاقی که در آن منافع فردی با منافع دیگران در تضاد است، توصیف می‌شود (Pradhananaga, ۲۰۱۴). رویکرد اخلاقی به لحاظ این که علاوه بر ارزش‌های نوع‌دوستانه (که در نظریه فعال‌سازی هنجار مورد توجه قرار گرفته بود) ارزش‌های خودخواهانه و زیست‌کره را نیز در نظر می‌گیرد (نظریه ارزش - باور - هنجار)، نسبت به رویکرد منطقی برتری دارد، ولی به دلیل این‌که تأثیر ارتباطات و تعاملات اجتماعی و فرهنگی را بر روی رفتار در نظر نمی‌گیرد، دارای محدودیت است (Stern, ۲۰۰۰). این تعاملات به ویژه در چالش‌های اجتماعی مانند رفتارهای مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب بیشتر نمایان می‌شود. زیرا، میان خواست‌های "فردی و جمعی" و "کوتاه‌مدت و بلندمدت" در دنیای واقعی تضادهای زیادی وجود دارد. این تضاد (اقدام کردن در راستای منافع فردی یا جمعی) عموماً در قالب دو ارزش فرهنگی نشان داده می‌شود که عبارتند از: ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه (Matsumoto et al., ۱۹۹۷). ارزش‌های محیط‌زیست‌گرایانه اگرچه ابعاد مختلف تعاملات انسان با محیط‌زیست را نشان می‌دهد، ولی، تعاملات میان انسان با انسان را در نظر نمی‌گیرد. مرور ادبیات مربوط به این موضوع هم حاکی از آن است که مطالعات کمی به بررسی ارتباط (Association) میان ارزش‌های فرهنگی و رفتار محیط‌زیست‌گرایانه مانند رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب پراخته‌اند. در این راستا، هدف کلی پژوهش حاضر این بود که به بررسی تأثیر دو نوع ارزش‌های فرهنگی فردگرایانه و جمع‌گرایانه در تبیین رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب در بخش جنوبی حوزه آبریز دریاچه ارومیه بپردازد.

روش تحقیق

هدف اصلی این پژوهش، تحلیل تأثیر ارزش‌های فرهنگی (فردگرایانه و جمع‌گرایانه) در تبیین رفتار مشارکتی کشاورزان بود که در سال ۱۳۹۳ به اجرا در آمد. پژوهش حاضر از لحاظ هدف از نوع پژوهش‌های کاربردی و از لحاظ شیوه‌ی تحلیل از نوع پژوهش‌های توصیفی و علی-سبب‌ی است. جامعه‌ی آماری مورد مطالعه در این پژوهش، شامل ۲۳۷۵۰ نفر از کشاورزان در جنوب حوزه آبریز دریاچه ارومیه بود (مدیریت جهاد کشاورزی شهرستان میاندوآب، ۱۳۹۳). حجم نمونه بر اساس جدول کرجسی و مورگان (Krejcie & Morgan, ۱۹۷۰) به تعداد ۳۷۸ نفر برآورد گردید. برای نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای با انتساب متناسب استفاده شد که مبنای مورد نظر برای طبقه‌بندی منطقه‌ی مورد مطالعه، دهستان‌های مربوطه بود. ابزار اندازه‌گیری در این پژوهش، پرسشنامه بسته‌پاسخ بود که روایی ظاهری و محتوایی آن با استفاده از نظرات متخصصان دانشگاهی در عرصه ترویج و آموزش کشاورزی و روانشناسی مورد تأیید قرار گرفت. پایایی پرسشنامه در میان کشاورزان شهرستان ملکان (خارج از جامعه آماری) و با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ برای متغیرهایی که با طیف لیکرت مورد سنجش قرار گرفتند، محاسبه گردید و اعتماد پرسشنامه را برای انجام پژوهش قابل قبول نشان داد ($\alpha \leq 0.90$).

تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS نسخه‌ی ۲۲ صورت گرفت. متغیر وابسته مورد بررسی در این پژوهش "رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت منابع آب" بود که به صورت "رفتارهای فردی و اجتماعی کشاورزان در راستای حفاظت از منابع آب سطحی" تعریف می‌شود. همچنین، تعدادی از گویه‌های این متغیر از مطالعات یزدان‌پناه و همکاران (Yazdanpanah et al., ۲۰۱۴) و شبان (Sheban, ۲۰۱۴) (البته با جرح و تعدیل برای تطابق با مطالعه‌ی حاضر) بدست آمد و برخی از گویه‌ها نیز خودساخته (محقق ساخته)

بود و توسط خود نویسندگان طراحی شد. همچنین، متغیرهای مستقل مورد بررسی در این پژوهش عبارت بودند از: ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه. برای سنجش این متغیرها از طیف لیکرت پنج‌گزینه‌ای (۱: کاملاً مخالفم، ۲: مخالفم، ۳: نظری ندارم، ۴: موافقم و ۵: کاملاً موافقم) استفاده شده است. ارزش‌های جمع‌گرایانه منجر بروز رفتارهای اجتماع‌محور، مشارکت‌جویانه و در راستای اهداف جمعی می‌شود. این در حالی است که ارزش‌های فردگرایانه منجر به بروز رفتارهای فرد - محور، خودمحرانه و در راستای دستیابی به اهداف فردی بدون در نظر گرفتن اهداف جامعه می‌شود. گویه‌های متغیرهای مربوط به این دو ارزش فرهنگی با ایجاد تغییراتی جزئی از مطالعه‌ی ماتسوموتو و همکاران (Matsumoto et al., ۱۹۹۷) گرفته شد. متغیرهای دیگر مورد بررسی در این پژوهش عبارت بودند از: جنسیت، سن، میزان تحصیلات، سابقه کار کشاورزی که آماره‌های متناسب با هر کدام از آن‌ها در قسمت آمار توصیفی ارائه شده است.

یافته‌ها و بحث

یافته‌های حاصل از آمار توصیفی پژوهش نشان داد که از مجموع پاسخگویان مورد بررسی در این پژوهش ۵/۴ درصد زن و ۹۴/۶ درصد مرد بودند. میانگین سنی پاسخگویان حدود ۴۲ سال بود. سطح تحصیلات در این پژوهش به صورت یک متغیر نسبی مورد سنجش قرار گرفت و یافته‌ها نشان داد که میانگین تحصیلات افراد ۷ سال بوده است. تقسیم‌بندی افراد از لحاظ سطح تحصیلات نیز نشان داد که ۵۸/۷ درصد از آن‌ها دارای تحصیلات پایین ($X_i < 10$) بودند. از مجموع ۳۲۲ پاسخگوی مورد بررسی، ۱۵۸ نفر (۴۹/۵ درصد) دارای سابقه‌ی فعالیت کشاورزی کم (کمتر از ۱۵ سال) بودند و میانگین نمونه‌ی مورد بررسی از لحاظ سابقه‌ی فعالیت کشاورزی ۱۷/۳۳ سال بود (جدول ۱).

جدول ۱- آمار توصیفی مربوط به پاسخگویان پژوهش

متغیر	سطح	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی	میانگین
جنسیت	زن	۱۷	۵/۳	۵/۴		
	مرد	۲۹۸	۹۲/۵	۹۴/۶		
	بدون پاسخ	۷	۲/۲			
سن	جوان ($X_i < 30$)	۶۵	۲۰/۲	۲۰/۳	۲۰/۳	
	میانسال ($30 \leq X_i < 45$)	۱۳۶	۴۲/۲	۴۲/۵	۶۲/۸	
	مسن ($45 \leq X_i < 60$)	۹۲	۲۸/۶	۲۸/۷	۹۱/۶	۴۱/۹۹
	پیر ($60 \leq X_i$)	۲۷	۸/۴	۸/۴	۱۰۰	
	بدون پاسخ	۲	۰/۶			
میزان تحصیلات	پایین ($X_i < 10$)	۱۸۹	۵۸/۷	۵۸/۹	۵۸/۹	
	متوسط ($10 \leq X_i < 12$)	۱۰۰	۳۱/۱	۳۲/۲	۹۰	۷
	بالا ($12 \leq X_i$)	۳۲	۹/۹	۱۰	۱۰۰	
	بدون پاسخ	۱	۰/۳			
سابقه کار کشاورزی (سال)	کم ($X_i < 15$)	۱۵۸	۴۹/۱	۴۹/۵	۴۹/۵	
	متوسط ($15 \leq X_i < 30$)	۱۳۰	۴۰/۴	۴۰/۸	۹۰/۳	۱۷/۳۳
	زیاد ($30 \leq X_i$)	۳۱	۹/۶	۹/۷	۱۰۰	
	بدون پاسخ	۳	۰/۹			

مطابق جدول ۲، رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب با استفاده از ۱۰ گویه سنجیده شده است. یافته‌های حاصل از بررسی گویه‌های متغیر رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب سطحی نشان می‌دهد که گویه‌های "در کلاس‌های آموزشی ترویجی که به منظور حل مشکل آب در منطقه برگزار می‌شود، شرکت می‌کنم" و "در لایروبی مسیرهای آب با کشاورزان دیگر مشارکت دارم" به ترتیب با میانگین‌های ۲/۲۶ و ۲/۲۵ در رتبه‌های اول و دوم قرار گرفتند. همچنین دو گویه‌ی "سایر کشاورزان را تشویق می‌کنم تا در هنگام ظهر و بارش باران آبیاری نکنند" و "با سایر کشاورزان برای کاشت محصولات با نیاز آبی کم همکاری و رایزنی می‌کنم" به ترتیب با میانگین‌های ۱/۹۷ و ۱/۹۳ در رتبه‌های آخر قرار گرفتند. فزون بر این، هر کدام از متغیرهای "ارزش فردگرایانه" و "ارزش جمع‌گرایانه" با استفاده از سه گویه مورد سنجش قرار گرفته بودند. همانگونه که یافته‌های حاصل از رتبه‌بندی در جدول دو (۲) نشان می‌دهد، در متغیر "ارزش فردگرایانه"، گویه‌های "من فقط اهداف شخصی خودم را دنبال می‌کنم، حتی اگر این اهداف با اهداف کلی جامعه در تضاد

باشد" و "در امور خود نیازی به تعامل و همکاری با دیگران ندارم" با میانگین‌های ۲/۱۸ و ۱/۹۶ به ترتیب رتبه‌های اول و آخر را کسب کردند. در متغیر "ارزش جمع‌گرایانه" هم گویه‌های "من خودم را جزئی از جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنم می‌دانم" و "سعی می‌کنم خود را با هنجارهای مورد پذیرش جامعه‌ی وفق دهم" با میانگین‌های ۲/۴۹ و ۲/۴۶ به ترتیب رتبه‌های اول و آخر را به خود اختصاص دادند.

جدول ۲- رتبه‌بندی گویه‌های مربوط به متغیر رفتار مشارکت در حفاظت منابع آب سطحی

ردیف	متغیر	گویه	میانگین*	انحراف معیار	رتبه
۸	رفتار مشارکت در حفاظت منابع آب سطحی	در کلاس‌های آموزشی ترویجی که به منظور حل مشکل آب در منطقه برگزار می‌شود، شرکت می‌کنم.	۲/۲۶	۰/۹۹	۱
۷		در لایروبی مسیرهای آب با کشاورزان دیگر مشارکت دارم.	۲/۲۵	۱/۰۳	۲
۳		با مأموران سازمان آب در زمینه چگونگی استفاده از پساب و روش‌های آبیاری بهینه مشارکت دارم.	۲/۱۷	۱/۱۱	۳
۲		قسمتی از زمین خود را به عبور کانال‌های آبیاری برای رساندن آب به سایر کشاورزان اختصاص می‌دهم.	۲/۱۳	۱/۰۹	۴
۱۰		برای ایجاد سازه‌های بتنی در محل آب‌بندها و جدایی شاخه‌های فرعی مسیر انتقال آب مشارکت می‌کنم.	۲/۱۱	۱/۰۱	۵
۶		در زمینه استفاده از فناوری‌ها و روش‌های صرفجویی از آب با کشاورزان و نهادهای ذی‌ربط مشارکت می‌کنم.	۲/۰۹	۱/۰۶	۶
۵		بخشی از زمینم را برای انجام کار تحقیقاتی در زمینه‌ی آب در اختیار سازمان‌های تحقیقاتی قرار می‌دهم.	۲/۰۷	۱/۰۳	۷
۹		سایر کشاورزان را تشویق می‌کنم تا در کلاس‌های آموزشی - ترویجی مرتبط با استفاده‌ی بهینه از آب مشارکت کنند.	۲/۰۳	۱/۰۶	۸
۴		سایر کشاورزان را تشویق می‌کنم تا در هنگام ظهر و بارش باران (در صورت امکان) آبیاری نکنند.	۱/۹۷	۱/۰۶	۹
۱		با سایر کشاورزان برای کاشت محصولات با نیاز آبی کم همکاری و رایزنی می‌کنم.	۱/۹۳	۱/۲۷	۱۰
میانگین کل			۲/۱۰		
۲	فردگرایانه ارزش	من فقط اهداف شخصی خودم را دنبال می‌کنم، حتی اگر این اهداف با اهداف کلی جامعه در تضاد باشد.	۲/۱۸	۰/۹۷۷	۱
۳		دوست دارم مغایر و متمایز یا افراد دیگر جامعه باشم.	۲/۱۱	۰/۸۵۱	۲
۱		در امور خود نیازی به تعامل و همکاری با دیگران ندارم.	۱/۹۶	۱/۰۱	۳
میانگین کل			۲/۰۸		
۱	جمع‌گرایانه ارزش	من خودم را جزئی از جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنم می‌دانم.	۲/۴۹	۰/۹۶۰	۱
۲		در زمینه‌های مختلف با افراد جامعه تعاون و همکاری خوبی دارم.	۲/۴۷	۰/۸۶۶	۲
۳		سعی می‌کنم خود را با هنجارهای مورد پذیرش جامعه‌ی وفق دهم.	۲/۴۶	۰/۹۴۲	۳
میانگین کل			۲/۴۷		

* دامنه‌ی میانگین از صفر تا چهار می‌باشد. (صفر: کاملاً مخالفم، ۱: مخالفم، ۲: نظری ندارم، ۳: موافقم و ۴: کاملاً موافقم)

یافته‌های حاصل از همبستگی پیرسون میان متغیرهای اصلی پژوهش نیز در جدول ۳ ارائه شده است. همان‌گونه که یافته‌های حاصل از این همبستگی‌ها نشان می‌دهد، دو ارزش فرهنگی فردگرایانه و جمع‌گرایانه همبستگی معنی‌داری با رفتار مشارکتی در حفاظت از منابع آب نشان دادند. از طرف دیگر، همان‌گونه که انتظار می‌رفت، ارزش فردگرایانه همبستگی منفی با رفتار مشارکتی در حفاظت از منابع آب داشت. این یافته‌ها همسو با یافته‌های ماتسوموتو و همکاران (Matsumoto et al., ۱۹۹۷) و کیم و چو (Kim & Choi, ۲۰۰۱) می‌باشد. همچنین، یافته‌ها نشان داد که همبستگی مثبت و معنی‌داری میان ارزش جمع‌گرایانه و رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب وجود دارد. این یافته نیز با یافته‌های ماتسوموتو و همکاران (Matsumoto et al., ۱۹۹۷) و کیم و چو (Kim & Choi, ۲۰۰۵) همسو می‌باشد.

جدول ۳- همبستگی ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه با متغیر وابسته پژوهش

ردیف	متغیر اول	متغیر دوم	آزمون آماری	r (مقدار ضریب همبستگی)	P (سطح معنی‌داری)
۱	رفتار مشارکتی حفاظت منابع سطحی	ارزش فردگرایانه	پیرسون	-۰/۴۴۲**	۰/۰۰۱
۲		ارزش جمع‌گرایانه	پیرسون	۰/۵۰۶**	۰/۰۰۱

در راستای تحلیل تأثیر متغیرهای مستقل (ارزش فردگرایانه و جمع‌گرایانه) پژوهش بر روی رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب از تحلیل رگرسیونی توأم بهره گرفته شد (جدول ۴). لذا، دو متغیر ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه وارد تحلیل شدند. یافته‌های حاصل از تحلیل رگرسیونی نشان داد که دو متغیر ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه، توانایی پیش‌بینی ۳۲/۵ درصد ($R^2=0/325$) از تغییرات متغیر وابسته رفتار مشارکتی کشاورزان را دارا بودند. فزون بر این، یافته‌های حاصل از تحلیل اثرات استاندارد شده‌ی (β) حاکی از آن بود که هر دو متغیر ارزش فردگرایانه و جمع‌گرایانه دارای اثر معنی‌داری (در سطح یک درصد خطا) بر روی متغیر رفتار مشارکتی کشاورزان بودند. از طرف دیگر، همانگونه هم که انتظار می‌رفت، یافته‌های حاصل از تحلیل رگرسیونی نشان‌دهنده‌ی اثر مثبت ارزش‌های جمع‌گرایانه ($\beta=0/392$) و برعکس اثر منفی متغیر ارزش فردگرایانه ($\beta=-0/286$) بر رفتار مشارکتی کشاورزان بود.

جدول ۴- ضرایب تأثیر رگرسیونی و میزان همبستگی متغیرهای مستقل و وابسته

متغیر	B	Beta	t	Sig.
ضریب ثابت (Constant)	۱۷/۲۱		۱۱/۲۱	۰/۰۰۱
ارزش فردگرایانه	-۰/۷۵۲	-۰/۲۸۶	-۵/۷۰	۰/۰۰۱
ارزش جمع‌گرایانه	۱/۰۷	۰/۳۹۲	۷/۸۲	۰/۰۰۱

در نهایت بر اساس یافته‌های حاصل از تحلیل رگرسیونی انجام شده، معادله خط رگرسیونی تأثیر ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه بر روی متغیر رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت منابع آب به صورت زیر ارائه شد:

$$Y = a + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_nx_n$$

$$Y = 17.21 - 0.752x_1 + 1.07x_2$$

که در آن Y: رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت منابع آب، X_1 : ارزش فردگرایانه و X_2 : ارزش جمع‌گرایانه کشاورزان است. با توجه به این یافته‌ی پژوهش حاضر، دو متغیر ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه می‌توانند سهم قابل‌قبولی را در تبیین و توضیح رفتارهای مشارکتی کشاورزان در بخش جنوبی حوزه آبریز دریاچه ارومیه داشته باشند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بر اساس پیشین‌پژوهشی‌های انجام شده، رفتارهای محیط‌زیست‌گرایانه تا به امروز از منظرها و بعدهای مختلفی مورد بررسی قرار گرفته‌اند و متغیرهای زیادی نیز به عنوان متغیرهای تأثیرگذار بر آن شناسایی شده‌اند. نکته‌ی جالب توجه این است که حتی در مطالعات نظام‌مندتر مانند مطالعات مربوط به رویکردهای منطقی و اخلاقی روابط میان این متغیرها با رفتارهای محیط‌زیست‌گرایانه مانند رفتار حفاظت منابع آب یا رفتارهای مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب به صورت خیلی دقیق‌تری تبیین شده‌اند. اما، مرور ادبیات مربوطه نشان می‌دهد که این مطالعات کمتر به نقش و اهمیت تعاملات انسانی و فرهنگی و یا به عبارتی دیگر روابط انسان با انسان‌های دیگر در تبیین رفتارهای انسان توجه کرده‌اند. در این راستا، هدف اصلی این پژوهش، تحلیل تأثیر ارزش‌های فرهنگی (فردگرایانه و جمع‌گرایانه) در تبیین رفتار مشارکتی کشاورزان بود.

یافته‌های حاصل از همبستگی میان ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه با متغیر رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب نشان داد که میان هر کدام از ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه با متغیر رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب همبستگی معنی‌داری وجود دارد. اما، ارزش‌های فردگرایانه همبستگی منفی و ارزش‌های جمع‌گرایانه همبستگی مثبتی را با رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب داشت. از این یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت که احتمالاً دو متغیر مستقل مورد نظر بتوانند نقشی را در تبیین رفتار مشارکتی کشاورزان داشته باشند. در راستای حصول اطمینان از احتمال فوق (چون روابط در حد همبستگی بود و امکان اظهار نظر قطعی وجود نداشت)، سعی شد تا از یافته‌های تحلیل رگرسیونی بهره گرفته شود. یافته‌های حاصل از تحلیل رگرسیونی نیز حاکی از آن بود که دو متغیر ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه دارای اثر معنی‌داری بر روی رفتار مشارکتی کشاورزان بودند و این دو متغیر توانستند،

۳۲/۵ درصد از تغییرات متغیر رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب را پیش‌بینی کنند. از این یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت که تعاملات کشاورزان با کشاورزان دیگر و به صورت کلی ارزش‌های فرهنگی کشاورزان، در تعیین نوع رفتارهایی که در زمینه حفاظت از منابع آب از خود نشان خواهند داد، تأثیر بسزایی دارد. به عبارتی دیگر، رفتارهای مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب در خلاء اتفاق نمی‌افتد و مطمئناً از شرایط و محیط اجتماعی و نوع روابطی که افراد با افراد دیگر جامعه دارند، تأثیر می‌پذیرد. از طرف دیگر، یافته‌های حاصل از تحلیل رگرسیونی حاکی از آن بود ارزش‌های فردگرایانه دارای اثر منفی و ارزش‌های جمع‌گرایانه دارای اثر مثبت بر رفتار مشارکتی کشاورزان بود. از این یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت که کشاورزان دارای ارزش‌های فردگرایانه، رفتارهای مشارکتی کمتری نسبت به کشاورزان دارای ارزش‌های جمع‌گرایانه در راستای حفاظت از منابع آب از خود نشان می‌دهند. در راستای نتایج عنوان شده، می‌توان دو پیشنهاد اساسی در این زمینه مطرح کرد که عبارتند از: (۱): چون نتایج پژوهش نشان‌دهنده این است که وجود ارزش‌های فرهنگی جمع‌گرایانه در افراد منجر به رفتار مشارکتی بیشتر آنان در حفاظت از منابع آب می‌شود (برعکس ارزش‌های فردگرایانه)؛ از طرف دیگر، یافته‌های حاصل از آمار توصیفی دو متغیر ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه نیز حاکی از آن بود که در جامعه مورد مطالعه میانگین کل ارزش‌های فردگرایانه نسبت به ارزش‌های جمع‌گرایانه بیشتر است. در این راستا، به نظر می‌رسد که باید در زمینه ایجاد ارزش‌های جمع‌گرایانه در افراد جامعه مورد نظر تمرکز بیشتری صورت گیرد. این تمرکز در جامعه‌ی کشاورزی می‌تواند از طریق کادر میدانی نهادهایی مانند ترویج و آموزش کشاورزی صورت که به صورت مستقیمی با کشاورزان در ارتباط هستند و از طرف دیگر، ایجاد تغییرات فرهنگی (فرهنگ روبنایی) مانند تغییر ارزش‌های فرهنگی جمع‌گرایانه و فردگرایانه را به عنوان یکی از وظایف و رسالت‌های خود می‌داند. (۲): برای حصول اطمینان بیشتر از نتایج گرفته شده در زمینه تأثیر هر کدام از ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه بر رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب، بررسی عمیق‌تر رابطه این ارزش‌ها با رفتار و نیز سایر متغیرهای تأثیرگذار بر رفتار، بهتر است که پژوهش‌های آتی به بررسی رابطه‌ی بین ارزش‌های فرهنگی با سایر متغیرهای تأثیرگذار بر رفتار بپردازند. این اقدام به توسعه و تکامل الگوی نظری بهتر و منطقی‌تر در زمینه تأثیر ارزش‌های فرهنگی بر رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب کمک خواهد کرد.

منابع

- حقیقتیان، م. (۱۳۹۳). تحلیلی بر رفتار زیست‌محیطی شهروندان اصفهان و عوامل مؤثر بر آن. *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، ۶ (۲۳): ۱۴۴-۱۳۳.
- حیاتی، د.، ابراهیمی، ا. و رضایی‌مقدم، ک. (۱۳۸۹). شناخت صرفه‌های اقتصادی جلب مشارکت‌های مردمی در توسعه شبکه‌های آبیاری و زهکشی (مطالعه موردی: بند امیر در استان فارس). *نشریه‌ی اقتصاد و توسعه‌ی کشاورزی (علوم و صنایع کشاورزی)*، ۲۴ (۳): ۳۸۳-۳۷۱.
- رمضان‌پور قوام‌آبادی، م. و سنایی‌پور، س. (۱۳۹۲). بررسی حقوق پایبندی ایران به تعهد استفاده‌ی معقول از دریاچه‌ی ارومیه با تأکید بر کنوانسیون رامسر. *مجله‌ی مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز*، دوره ۵، شماره ۳، صص ۱۴۰-۱۰۹.
- مجرد آشنا، م. (۱۳۹۲). تحلیل هزینه - سود توسعه کشاورزی و خشک شدن دریاچه ارومیه بر اساس برآوردهای موجود. *مجله جنگل و مرتع*، شماره ۹۸، صص ۸۲-۸۰.
- مدیریت جهاد کشاورزی شهرستان میاندوآب. (۱۳۹۳). *آمار کشاورزان شهرستان میاندوآب*. (گزارش منتشر نشده).
- ولی‌زاده، ن.، بیژنی، م. و عباسی، ع. (۱۳۹۴). تحلیل محیط‌زیست‌گرایانه رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب سطحی در حوزه جنوبی آبریز دریاچه ارومیه. *مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی*، ۱۱ (۲): ۲۰۱-۱۸۳.
- Adams, E. A. (۲۰۱۴). Behavioral Attitudes towards Water Conservation and Re-use among the United States Public. *Resources and Environment*, ۴(۳): ۱۶۲-۱۶۷.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (۱۹۸۰). Understanding attitudes and predicting social behaviour.

- Corral-Verdugo, V., Bechtel, R. B., & Fraijo-Sing, B. (۲۰۰۳). Environmental beliefs and water conservation: An empirical study. *Journal of Environmental Psychology*, ۲۳(۳): ۲۴۷-۲۵۷.
- Fielding, K. S., Russell, S., Spinks, A., & Mankad, A. (۲۰۱۲). Determinants of household water conservation: The role of demographic, infrastructure, behavior, and psychosocial variables. *Water Resources Research*, ۴۸(۱۰).
- Halpenny, E. A. (۲۰۰۶). *Environmental behaviour, place attachment and park visitation: a case study of visitors to Point Pelee National Park*. M. Sc. Thesis, Waterloo University. (No Published).
- Katuwal, H. (۲۰۱۲). *Demand for Water Quality: Empirical Evidence from a Knowledge, Attitude, Behavior, and Choice Experiment Survey about the Bagmati River in Kathmandu, Nepal*.
- Kim, Y., & Choi, S. M. (۲۰۰۵). Antecedents of green purchase behavior: An examination of collectivism, environmental concern, and PCE. *Advances in consumer research*, ۳۲, ۵۹۲.
- Krejcie, R. V., and Morgan, D. W. (۱۹۷۰). *Determining sample size for research activities*. Educ Psychol Meas.
- Matsumoto, D., Weissman, M. D., Preston, K., Brown, B. R., & Kupperbusch, C. (۱۹۹۷). Context-specific measurement of individualism-collectivism on the individual level the individualism-collectivism interpersonal assessment inventory. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, ۲۸(۶), ۷۴۳-۷۶۷.
- Pradhananga, A. K. (۲۰۱۴). *A Moral obligation model of landowner conservation norms and behavior*. Ph. D. Dissertation, University of Minnesota. (No Published).
- Salam, M. A., Noguchi, T., & Koike, M. (۲۰۰۵). Factors influencing the sustained participation of farmers in participatory forestry: a case study in central Sal forests in Bangladesh. *Journal of Environmental Management*, ۷۴(۱), ۴۳-۵۱.
- Sheban, K. (۲۰۱۴). *Understanding Environmental Behaviors: A modification of value-belief-norm theory applied to farmer nutrient management decisions in the Maumee Watershed*. M.Sc. Project. The Ohio State University.
- Stern, P. C. (۲۰۰۰). New environmental theories: toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, ۵۶ (۳), ۴۰۷-۴۲۴.
- Yazdanpanah, M., Hayati, D., Hochrainer-Stigler, S., and Zamani, G. H. (۲۰۱۴). Understanding farmers' intention and behavior regarding water conservation in the Middle-East and North Africa: A case study in Iran. *Journal of Environmental Management*, ۱۳۵, ۶۳-۷۲.